

**O ZLE, NÁSILÍ A MOCI, ICH VZŤAHU A ODLIŠNOSTI –
TRAJA AUTORI, TRI PERSPEKTÍVY**

TATIANA SEDOVÁ, Filozofický ústav SAV, Bratislava, SR

SEDOVÁ, T.: On Evil, Violence, Power, and Their Relationship and Dissimilarity:
Three Authors, Three Perspectives
FILOZOFIA, 69, 2014, No. 9, pp. 777-785

The article deals with three phenomena (namely those of evil, power and violence) as approached by three prominent thinkers: social psychologist Ph. Zimbardo, philosopher H. Arendt and culture critic and philosopher S. Žižek. The elucidation of the relationships between the phenomena at issue bears empirical as well as political-ethical character, bringing to the foreground similarities and differences between the three thinkers. In conclusion, the stress is put on the need for abstract ethical and social-political considerations to take into account the empirical researches in social psychology.

Keywords: Evil – Violence – Power – Ph. Zimbardo – H. Arendt – S. Žižek – Empirical researches – Social psychology

Prečo sa normálni, priemerní ľudia dopúšťajú krutých neľudských činov voči ostatným? Odkiaľ sa berie brutálne správanie aj takých, ktorí sa verbálne zaklínajú, že odmietajú akékoľvek násilie? Ako čeliť rozličným podobám zla, ktoré na seba berie mnohokrátové masky (extrémne zlo vo forme mučenia, genocíd, zabíjania, psychického týrania, hromadného znásilňovania a pod.), s ktorým sme dennodenne konfrontovaní tak prostredníctvom médií, ako aj v našom každodennom kontakte s realitou („všednejšie podoby zla“, akými sú vandalizmus, delikventné správanie, kriminálne činy, asociálne prejavy, šikana, verbálne útoky, manipulácia a pod.)? Najväčším paradoxom je, zdá sa, fakt, že hranice medzi dobrom a zlom nie sú ostré a zreteľné (ako zreteľné ich forsírujú najmä náboženské vízie človeka a jeho miesta vo svete), ale skôr neurčité a neostré. Jeden a ten istý človek sa v rôznych situáciách môže správať rôzne. Akú odpoveď nám tu ponúka veda? A čo filozofia? Traja autori – Ph. Zimbardo, sociálny psychológ, H. Arendtová, filozofka, S. Žižek, kultúrny kritik a filozof – ponúkajú tri pohľady na fenomén násillia, moci a zla. Z rozličných zorných uhlov, na pozadí odlišných východísk, v rozličnom sociálno-historickom kontexte analyzujú tieto fenomény a ponúkajú svoje diagnózy, resp. aj návody, ako čeliť niektorým prejavom násillia a nelegitímnej moci.

Sociálny psychológ Philip Zimbardo je emeritný profesor sociálnej psychológie Stanfordovej univerzity, ktorý sa vyše tri desaťročia venoval skúmaniu znepokojivej otázky: Ako sa z obyčajných, priemerných jedincov stávajú symboly stelesneného zla? Ako a čím objasniť temné stránky ľudskej prirodzenosti? Na cestu do hlbín temnoty sa Zimbardo vydal v roku 1971, keď spolu s niekoľkými spolupracovníkmi (David Jaffe –

námet experimentu pochádzal z jeho ročníkovej práce, Andrew Carlo Prescott – podmienenčne prepustený z kalifornskej väznice, a dvaja doktorandi Wiliam Curtis Banks a Craig Haney) chcel preskúmať dynamiku správaniu v podmienkach simulovaného väznenia. Hoci Stanfordský experiment sa ukončil predčasne a mal mnohých kritikov – vyčítali mu, že bol nereprezentatívny, že v experimente intervenovali vonkajšie činitele, že brutálne správanie inicioval zakaždým ten istý dozorca, že bol od začiatku neetický –, exemplifikoval mechanizmy zmeny charakteru jedinca, t. j. ako sa z obyčajných priemernejších zdravých jedincov stávajú osoby ovládané zlom. Kniha vyšla v roku 2007¹ a jej podstatná časť (trinásť kapitol) sa venuje podrobnej komplexnej analýze väzenského Stanfordského experimentu s cieľom analyzovať procesy a mechanizmy, ktoré človeka zvedú na morálne scestie a za hranicu ľudskosti; práve preto si Zimbardo zvolil Lucifera za symbol premeny anjela svetla na Satana, symbol zla a pokušenia. Svoju definíciu zla Zimbardo podáva v lakonickej a jednoduchšej podobe: „Zlo predstavuje úmyslné chovanie, jehož cieľom je ublížiť, zneužiť, ponížiť, zbaviť ľudskosti či zničiť ostatní nevinné ľudí alebo pomocí úradní moci či systémových prostriedkov nabádať ostatní k týmto činom či jim je umožniť. Stručne řečeno to znamená to, že zlo je vedieť i o jiných možnostech chování, ale chovat se špatně“ (Zimbardo 2014, 29). Na tomto mieste treba pripomenúť, že v psychológii osobnosti aj v klinickej psychológii s presahom do penológie prevláda model dispozičného pohľadu na správanie, ktoré determinujú vrodené dispozície, genetické vlohy, osobnostné rysy vysvetľujúce správanie a činy jednotlivca. Napokon aj medicína, právo a náboženstvo ako normatívne inštitúcie sa predovšetkým orientujú a pýtajú na pôvodcu, determinanty morálneho a nemorálneho konania, ktorými sú osobnostná výbava indivídua a jeho motivácia. Zimbardo naopak presadzuje tzv. situačný model s akcentom na otázku *Ako?* Aké podmienky sa mohli podpísať na správaní človeka v danej situácii? Sociálni psychológovia sa pýtajú, do akej miery možno správanie jedinca pripisovať na vrub faktorom z jeho prostredia, situačným premenným a jedinečným podmienkam daného prostredia (Zimbardo 2014, 32).

Bezprostredným impulzom k napísaniu knihy bolo pre Zimbarda fyzické a psychické zneužívanie a týranie väzňov vo väznici armády USA Abú Grajb v Iraku. V máji 2004 obleteli svet fotografie dokumentujúce nechutné zneužívanie a násilie mladých vojakov a vojačiek USA, podieľajúcich sa na mučení civilistov, ktorých mali strážiť. Barbarské a hanebné počínanie si vojaci zaznamenávali na „pamiatku“. Zimbardo bol podľa jeho vlastného vyjadrenia šokovaný brutalitou, ale neprekvapilo ho to. Čosi podobné už zažil a videl počas svojho experimentu, keď sa miska váh veľmi rýchlo prehupla na stranu zla. Keďže celý príbeh väzenského experimentu nebol nikdy zverejnený, Zimbardo v knihe podrobne opisuje prípravu, výber probantov, iných aktérov (miestnu políciu), miesto,

---

¹ Zimbardovi, resp. jeho argumentačnej línii, favorizujúcej tzv. situačný prístup ku správaniu, sa venuje aj veľká časť state M. Kanovského (Kanovský 2008). Číslo časopisu, v ktorom vyšiel Kanovského článok, je venované problematike dobra a zla so zreteľom na empirické skúmanie vrodenej a univerzálnej morálky v sociálnej a evolučnej psychológii. V čísle nájdeme aj preklady Zimbardových statí o Stanfordskom experimente, ako aj preklad state o banalite hrdinstva, ktorú napísal spolu so Zenom Francom.

priebeh, predčasné ukončenie experimentu, následné rozhovory s aktérmi, analýzu. Otázka, na ktorú mal experiment dať odpoveď, znela: Objaví sa násilie, reálne prítomné v skutočných väzniciach, aj v simulovanej väzenskej inštitúcii, a to medzi príslušníkmi strednej triedy, zdravými vysokoškolskými študentmi, ktorí navyše vedeli, že ide len o simulovanú situáciu a prešli testovaním osobnosti v rámci predexperimentálneho vyšetrenia? Náhodné pridelenie rolí dozorcov a väzňov určil hod mincou. Sila situácie sa prejavila už po piatich dňoch, keď sa jedni dozorcovia „premenili“ na monštrá zneužívajúce svoju moc a dominanciu, a druhí svojou pasivitou a nečinnosťou prispeli k šíreniu zla a jeho udržiavaniu. Bodom zlomu, keď sa transformuje charakter jedinca, je miesto, kde sa stretávajú sily jednotlivca s inštitucionálnou mašinériou. „Snažil jsem se zprostředkovat rozvíjející se procesy, pomocí kterých začnou řady zdánlivě nepatrných situačních proměnných, jako jsou sociální role, pravidla, normy a uniformy, mít tak silný vliv na všechny, kdo byli dostíženi jejich systémem“ (Zimbardo 2014, 521). Keďže Zimbardo sa z pozície bádateľa dostal ako expert symbolicky do role „prokurátora“ v Abú Grajbu, keď sa v centre jeho pozornosti ocitol odsúdený Ivan Chip Frederick, ktorý sa stal z dobrého vojaka zlým dozorcem a následne nešťastným väzňom, mohol opäť porovnať starý experiment a reálne fakty zneužívania moci a prejavov deindividualizácie a dehumanizácie. Bolo príznačné, že administratíva vojenského velenia USA tieto udalosti objasňovala ako náhodný nešťastný výskyt „zhnitých jabĺk v zdravom sude“. Lenže aj v tomto prípade analýza odhalila dispozičné, situačné a systémové faktory, ktoré vytvorili a podporovali situácie, v ktorých rotný a aj ďalší členovia vojenského a civilného personálu Fredericka mučili, ponížovali a zneužívali väzňov. Kniha chce spochybniť a nabúrať tzv. atribučnú chybu, podľa ktorej za správanie je zodpovedný výlučne jedinec a jeho osobnostná výbava, chce odhaliť determinanty situácie behaviorálne vygenerované systémom utvárajúcim a podporujúcim sociálny kontext. V tejto argumentačnej línii, ktorá sa opiera aj o iné výskumy konformity, poslušnosti voči autorite, agresivity, prenesenej zodpovednosti atď., Zimbardo poukazuje na skutočných vinníkov zodpovedných za situáciu vo väčšine vojenských väzníc – na Bushovu administratívu a vojenský komplex –, lebo práve oni sú vinní za sformovanie podmienok, ktoré umožnili mučenie a zneužívanie. Samozrejme, takýto prístup ani nepopiera zavinenie a zodpovednosť konkrétnych osôb, individuálnych dozorcov, ani neospravedlňuje zločiny. Tak ako v simulovanej väznici v Stanfordskom experimente aj v reálnej väznici v Abú Ghrajbu pôsobili situačné sily a sociálno-psychologické procesy (deindividualizácia, dehumanizácia, obraz nepriateľa, situačné stresové faktory, socializovaná poslušnosť voči autorite), čo bolo potvrdené aj nezávislou analýzou Susan Fiskeovej, aj Schlessingerovým vyšetrením a jeho správou. Zimbardo sa však s nimi rozchádza v tom, že v danom prípade odmieta efekt pôsobenie tzv. skupinového myslenia (jeho príkladom je napr. činnosť spravodajskej služby USA vo veci zbraní hromadného ničenia v Iraku). „Nevěřím, že tento zkreslený způsob myšlení, který podporuje skupinový konsenzus vůdce, byl mezi dozorci na noční směně ve hře, protože své zneužívající praktiky systematicky neplánovali“ (Zimbardo 2014, 420).²

² Z. Palovičová ukázala, že problematiku moci, dominancie a sily, poskytovanej jednej dominantnej

Problémom a zaujímavým fenoménom je však to, že vždy sa nájdú jedinci schopní odolávať pokušeniu situačných faktorov a nedajú sa vláčiť silou okolností. „Osoba je herec na jevišti života, jehož svoboda chováni je formovaná jeho založením – genetickým, biologickým, fyzickým, psychickým. Situácia je kontext chováni, ktorý má moc dávať zmysel a identitu hercov role a statusu, a to prostredníctvom svojho odmeňovania a normatívnej funkcie. Systém sa skladá z činiteľov a organizácií, ktorých ideológia, hodnoty a moc vytvárajú situáciu a predurčujú role a očakávaní pre schválené chováni aktéra v rámci jeho sféry vlivu“ (Zimbardo 2014, 522). V závere sa Zimbardo venuje problematike hrdinstva tak všedného dňa, ako aj hrdinstva okamihu; chce vzdať poctu tým, čo sú imunizovaní proti tlakom systému a osloviť dobro v ľudskej prirodzenosti a hrdinskej predstavy v každom človeku. Hoci fenomén hrdinstva je skôr doménou filmu, mýtov a literatúry než predmetom empirického výskumu, Zimbardo vychádza z prototypu Sokrata ako civilného hrdinstva a z postavy Achilla ako prototypu vojenského hrdinstva. Venuje sa aj sémantickým vzťahom medzi pojmami hrdinstva, neohrozenosti, odvahy a statočnosti a preberá Seligmanove koncepty cností a silných stránok. Vychádza pritom z taxonómie (vypracoval ju so Zenom Francom), ktorá je podľa jeho vlastných slov prevažne euroamerickým postmoderným postojom k hrdinstvu videnému očami strednej triedy (Zimbardo 2014, 545); dopĺňa ju aj príkladmi hrdinských profilov (napr. hrdinovia vietnamskej vojny, anti-McCarthyizmu, hrdinovia z Jonestownu). Hrdinstvo potvrdzuje zmysluplnosť medziľudských vzťahov a Zimbardo formuluje aj návod (obsahujúci desať kokov), ako sa brániť tlaku a ovplyvňovaniu (Zimbardo 2014, 528-534). Opiera sa pritom o model nasýtenia a odstupu, angažovanosti a nedôvery voči iným a konkretizuje a opisuje spôsoby obrany (uznanie svojej chyby, zvýšenie pozornosti v novej situácii, prevzatie zodpovednosti za vlastné rozhodnutie a činy, obrana pred deindividualizáciou, rozlišovanie medzi spravodlivou a nespravodlivou autoritou, nezávislosť od skupinovej identity, ostražitosť voči rámovaniu, rovnováha časovej perspektívy, schopnosť neobetovať občianske a osobné slobody za ilúziu bezpečnosti, vzdor proti nespravodlivým systémom. Zimbardo siaha pri výklade aj po beletrii – Goldingov román *Pán múch*, v ktorom sa chlapci ocitnú na ostrove bez dozoru dospelých a po nasadení masiek sa premenia na krvilačných barbarov a stratia akékoľvek civilizačné zábrany, ilustruje jeho analýzy. Zo Zimbardovej analýzy plynie, že človek nie ani anjel, ani diabol, ale že v závislosti od situácií, v ktorých sa ocitne, môže sa stať jedným, alebo druhým. A tak nám pripomína jedno závažné posolstvo z iného myšlienkového okruhu: „Kdyby to bolo tak jednoduché! – že kdesi jsou lidé s černou duší, kteří ve zlém úmyslu páchají černé skutky, a že je třeba je jen rozeznat od ostatních a zničit. Avšak čára, jež dělí dobro od zla, protíná srdce každého člověka. A kdo

---

strane, možno tematizovať aj mimo sféry politiky. Autorka to exemplifikovala na etickom skúmaní morálnych dilem v aplikačnej sfére, v sociálnych službách. „Otázky moci boli prevažne vnímané ako politická záležitosť, ktorá nie je bezprostredne relevantná pre povinnosti jednotlivca. Spôsob, akým je individuálna autonómia a schopnosť robiť vlastné rozhodnutia prepojená so sociálnou pozíciou jednotlivca v rámci meniacich sa vzťahov moci, nebola predmetom skúmania tradičnej etiky. Je však zrejmé, že model abstraktného racionálneho jednotlivca, ktorý plní povinnosti vo svetle univerzálnych pravidiel, zjednodušuje etickú realitu, ktorej jednotlivci čelia v dôsledku prelínajúcich sa efektov moci“ (Palovičová 2013, 139).

zničí kousek vlastního srdce? V průběhu života se v lidském srdci tato čára přemísťuje, jednou je zatlačena jásajícím zlem, podruhé uvolní prostor procítajícímu dobru. Jeden a týž člověk bývá v různých dobách svého života a v různých životných situacích naprosto rozdílným člověkem“ (Solženicyn 1990, 101). U Zimbarda ako sociálneho psychológa sú zlo a násilie na jednej rovine, čo je pochopiteľné, lebo ho prioritne zaujímajú faktory spúšťajúce a podporujúce násilné prejavy, a nie pojmové dištinkcie medzi morálnou a politickou filozofiou. Pravda, aj Zimbardo ukazuje, že s ľuďmi možno manipulovať, a analyzuje najmä účinky manipulácie zo strany systému a v dôsledku situačných faktorov, čo už signalizuje implicitnú prepojenosť sociálno-psychologických úvah s politickou filozofiou.

Keď Zimbardo hovorí o všednosti hrdinstva, resp. o jeho banalite, parafrázuje a asimiluje Arendtovej termín „banalita zla“. H. Arendtová napísala aj pozoruhodnú esej *O násilí*, motivovanú udalosťami 20. storočia, ktoré bolo storočím násilia (vojny, revolúcie). Povahu tejto epochy predvídal už V. I. Lenin, ktorého Arendtová explicitne v tomto kontexte aj uvádza (Arendtová 1995). Esej reaguje na konkrétnu historickú situáciu, keď technický a vedecký pokrok dospel do bodu zlomu, ktorý môže znamenať aj koniec ľudstva, dôkladne preberá a „prepiera“ študentskú revoltu roku 1968, pozorne si všíma aj tzv. nových radikálov a Novú ľavicu, „apoštolov“ násilia a jeho teoretické zdôvodnenia. Arendtová upozorňuje na nevyhnutnosť eliminovať zanedbávané pojmové rozlíšenie medzi násilím, mocou, autoritou, silou a dokladá, že staré pravdy o vzťahu násilia a moci alebo o vzťahu medzi vojnou a politikou sa nedajú aplikovať na novú historickú konšteláciu (studená vojna, ktorá nastúpila po 2. svetovej vojne, a sformovanie vojensko-priemyslového komplexu). Má na mysli napríklad Engelsove a Clausewitzove formulácie z 19. storočia, keďže Engels pokladal násilie za urýchľovač ekonomického pokroku a Clausewitz tvrdil, že vojna je pokračovanie politiky inými prostriedkami. Arendtová však tvrdí: „Hovoriť o prioritě válečného potenciálu jako rozhodující síle, která strukturuje společnost, tvrdit, že ekonomické systémy, politická filosofie a *corpora juris* slouží válečnému systému a rozšiřují jej, a nikoli naopak, soudit, že válka samotná je základem sociálního systému, uvnitř kterého jiné druhotné způsoby sociální organizace spolupracují nebo jsou v konfliktu – to vše zní mnohem věrohodněji než Engelsove a Clausewitzove formulace z devatenáctého století“ (Arendtová 1995, 11). Ak si uvedomíme, kedy autorka tieto slová napísala, ak si pripomenieme stav bipolárne rozdeleného sveta, v ktorom sa rovnováha síl udržiavala nukleárnymi zbraňami, núka sa naliehavá otázka, či po zrútení tohto bipolárneho svetového poriadku v roku 1989 nemá jej diagnóza stále svoju platnosť.

Arendtová sa venuje rozboru násilia v kontexte politiky a konštatuje zaujímavý fakt, totiž že v otázke násilia a jeho vzťahu k moci panuje medzi pravickou a ľavicovou súlad. Násilie obidvaja protagonisti politickej scény pokladajú za „najkrikľavejší prejav moci“ (Arendtová 1995, 27). Keďže pre politickú filozofiu bola odjakživa rozhodujúca otázka, *Kto vládne a komu vládne?*, ovplyvnilo to aj zámenu a vágne používanie termínov „moc“, „sila“, „násilie“, „autorita“, ktorými referujeme na rozličné a odlišné skutočnosti. „Jen tehdy, přestanou-li se veřejné záležitosti omezovat na problém panstva, objeví se, nebo spíše objeví se znovu původní fakta ve sféře lidských záležitostí ve své autentické rozma-

nitosti“ (Arendtová 1995, 34). Násilie má vždy inštrumentálny ráz (v tomto bode Arendtová pripomína Engelsa) a má blízko k individuálnej sile, lebo nástroje a prostriedky násilia vlastne znásobujú individuálnu silu, ktorú napokon môžu celkom nahradiť. Individuálna sila je vlastnosť osoby alebo predmetnej entity, ktorá vyplýva z jej podstaty a povahy a manifestuje sa v opozícii proti iným jedincom alebo veciam. Moc v Arendtovej podaní je vždy vlastnosťou skupiny, a nie jedinca, a jestvuje len dovtedy, pokiaľ je skupina súdržná. Moc je schopnosť konať, a to spoločne. Autorita je pojem, ktorým referujeme na osoby, úrady a jej znakom je uznanie a rešpekt zo strany tých, od ktorých sa vyžaduje poslušnosť. Autentická autorita nevyžaduje donucovanie ani presvedčanie (podrobný výklad pojmových dištinkcií (Arendtová 1995, 34-36).

Hoci fenomén moci a fenomén násilia sa vyskytujú spoločne, sú to dokonalé protiklady a tam, kde panuje jedno, absentuje druhé (Arendtová 1995, 43). „Násilí se objevuje tam, kde je moc ohrožena, ale ponecháno samo sobě končí naprostou ztrátou moci. Z toho vyplývá, že není správné uvažovat o nenásilí jako protikladu násilí; hovořit o nenásilné moci je ve skutečnosti zbytečné. Násilí může zlikvidovat moc, ale je zcela neschopné ji vytvořit“ (Arendtová 1995, 43). V tejto súvislosti Arendtová kritizuje a odmieta dialektiku negácie a tzv. boja protikladov, ktorým sa v Hegelovej a Marxovej dialektike dejín garantuje kontinuálny vývoj, a tvrdí, že ide len o dedičstvo staršieho predsudku, totiž že zlo je len modusom jestvovania dobra, že zlo je len prejavom ukrytého dobra (Arendtová 1995, 43).

Arendtová na rozdiel od Zimbarda, ktorý kladie na jednu rovinu prejavy násilníckeho správania a zlo, odmieta odvodzovať násilie z moci ani nekladie na jednu úroveň zlo a násilie. Autorka reflektuje zvláštnosť svojej pozície a takéhoto prístupu k moci a násiliu, pričom pozoruhodné v tomto kontexte sú jej poznámky na margo prírodovedeckých snáh objasniť agresivitu ľudského správania. Hoci od doby, ktorá uplynula od napísania eseje, uplynulo dosť času, tieto snahy naďalej pretrvávajú a jej poznámky nestratili nič zo svojej aktuálnosti. Arendtová presne vystihla jadro problému a udrela kliniec po hlavičke, keď tvrdí, že ak chceme zistiť, že preľudnenie vedie k podráždenosti a agresivite, netreba objavovať inštinkty teritoriálnosti u rozličných živočíchov; nechápe totiž, čo majú tieto výskumy čo povedať k problematike vzťahu násilia a moci. Ďalej dôvodí, že z výskumu prírodných a sociálnych vied sa odvodzuje, že „násilné správanie sa pokladá za prirodzenejšiu reakciu, než by sa pripustilo bez týchto výskumov“ (Arendtová 1995, 44). Arendtová nesúhlasí s vedou, ktorá stále pátra po vlastnostiach (altruizmus, sexualita, agresivita, kooperácia) a ich evolučnom, napríklad genetickom zakotvení, a dokazuje, že človek má spoločné tieto vlastnosti so živočíchmi – až na rozum, no práve ten robí z človeka nebezpečnú šelmu (Arendtová 1995, 45-46). Arendtová upozorňuje na to, že hnev aj iné afekty vrátane násilia nie sú iracionálne, a snaží sa argumentovať v tom zmysle, že násilie nie je ani animálne, ani iracionálne, nech už tieto pojmy chápeme v intencii vedy, alebo humanistickej tradície (pozri Arendtová 1995, 46). Je predsudkom predpokladať, že absencia emócií produkuje či podporuje racionalitu, lebo antipódom neprítomnosti emócií je neschopnosť prežívať city, čím sa vyznačujú psychopatické osobnosti. „Hněv a násilí se stávají iracionálními pouze tehdy, jsou-li směřovány proti náhražkám, a to je, obávám se, přesně to, co psychiatři a polemologové zabývající se lidskou agresiv-

vitou doporučujú a čo nanešťestí odpovída jistým náladám a neuvážlivým postojom ve spoločnosti jako celku“ (Arendtová 1995, 47).

Arendtová kritizuje tradíciu myslenia, ktoré biologicky ospravedľňuje násilie a pokladá za nebezpečné nechať sa unášať klamlivou vierohodnosťou organických metafor (napríklad výrazy typu „chorá spoločnosť“) hlavne v spojitosti s rasovými otázkami. Na pozadí byrokratizácie verejného života, rasových nepokojov a študentskej revolty jednak pripomína glorifikáciu násilia pre násilie v dielach V. Pareta, F. Fanona a G. Sorela, jednak konštatuje, že „väčšina násilia v modernom svete je spôsobená dokonalým potlačením schopnosti konať“ (Arendtová 1995, 61).³ Postupujúca monopolizácia moci vedie k erózii jej zdrojov. Je zaujímavé, že Arendtová reflektuje aj rozmach etnického nacionalizmu namiereného proti národnému štátu. To, že ani v tomto bode sa nemýlila a že tento trend odporu proti centrálnej moci a národnému zjednocujúcemu štátu aj v súčasnosti silnie (príklady Škótska, Baskicka, Flámov a Valónov), je nanajvýš výrečné.

Filozof, psychoanalytik lacanovskej proveniencie S. Žižek tiež skúma príčiny násilia a snaží sa odkryť jeho podstatu a podhubie, z ktorého jeho mnohotvárne podoby vyrastajú a ktoré sú aj zdrojom znehybňujúcej fascinácie. Rozlišuje pritom viditeľnú, bezprostredne sa javiacu podobu násilia, tzv. subjektívne násilie, a dva druhy tzv. objektívneho násilia – symbolické násilie stelesnené v jazyku a tzv. systémové násilie, ktoré udržuje hladké fungovanie ekonomického a politického poriadku. S násilím sa podľa jeho vlastných slov nekonfrontuje na rozdiel od Zimbarda priamo, zoči-voči, ale takpovediac z boku. „Mým východným predpokladom je skutočnosť, že priama konfrontácia s násilím je ve své podstatě matoucí: zdrcující hrůza násilných činů a empatie s oběťmi nevyhnutelně působí jako jakási kouzlo, jež nám brání v přemýšlení. Každé nezúčastněné konceptuální rozvíjení typologie násilí musí ze své podstaty ignorovat jeho traumatický dopad“ (Žižek 2014, 7).

Žižeka spája so Zimbardom jeho využívanie príkladov z umenia, najmä z filmovej tvorby (*Pár správnych chlapov*, *Apokalypsa*, *Psycho*, *Dedina*, *Potomkovia ľudí*, *Utečenec*, *Taxikár*) a zároveň úvahy o konkrétnych násilných udalostiach moci a násilia (bombový atentát v Oklahome, teroristické útoky, zmeny imigračnej politiky, väznica v Guantanáme). Od Arendtovej, ktorú nespomína, sa líši svojím otvoreným prihlásením sa k Hegelovej a Marxovej dialektike protikladov ako garancii kontinuity vývoja a zdroja vzniku nového. Žižek upozorňuje, že sme na jednej strane doslova zahltení mediálnymi obrazmi násilia a na strane druhej bombardovaní výzvami angažovať sa v boji proti násiliu. Zameriava sa predovšetkým na tri typy násilia forsírované médiami: nepokoje mládeže z parížskych predmestí v roku 2005, teroristické útoky na dvojčiky z 11. septembra a chaos v New Orleanse po hurikáne Katrina.

Hlavne liberálny diskurz je akýmsi prevládajúcim postojom, ktorý sa zameriava rôzne formy násilia od subjektívneho násilia (priame fyzické násilie vraždenie, teror) až po ideo-

---

³ Na rozdiel od názorov, ktoré predpokladajú akúsi temnú strunu ľudskej prirodzenosti, P. Ricœur verí v schopnosť akejsi „pozabudnutej nevinnosti“ aj u toho najzarytejšieho páchatel'a zla a nositeľa morálnej viny. Z toho sa potom odvíja jeho koncepcia odpustenia. Rozdiely medzi Arendtovou a Ricœurom v tomto smere analyzuje D. Smreková (Smreková, 2013, 776-777).

logické násilie v podobe rasizmu, podnecovania k násiliu, sexuálnej diskriminácie. „Není však na tomto zaměření na subjektivní násilí – na násilí, které páchají sociální subjekty, zlí jednotlivci, disciplinované represivní aparáty, fanatické davy – něco podezřelého, něco vskutku symptomatického? Nesnaží se zoufale odpoutat pozornost od skutečného jádra problému tím, že vymazává z našeho zorného pole jiné formy násilí, a tím se na nich aktivně podílí“ (Žižek 2014, 15)? Žižek tvrdí, že vládnucou formou dnešnej politiky je tzv. postpolitická biopolitika, ktorá sa ako postpolitika orientuje na expertný manažment a administratívu, pričom rezignovala na zastarané ideologické princípy, kým biopolitika chce regulovať bezpečnosť a blaho ľudského života. Požiadavky tolerancie a otvorenosti voči inakosti sú vyvažované strachom z rozličných foriem obťažovania. „V pozdne kapitalistickej spoločnosti tak jako základní lidské právo postupně vyvstává *právo nebýt obtěžován*, neboli právo udržovat si bezpečnou vzdálenost od ostatních“ (Žižek 2014, 43).

Osobitne pozoruhodné sú jeho úvahy o násilí, ktoré prepuklo po hurikáne Katrina v New Orleanse a ktorý v plnej nahote odhalilo rasové rozdelenie v USA. Žižek, parafrázujúc Kanta, odkryva antinómie tolerantného rozumu, lebo tolerancia je hlavnou ideológiou dneška, ktorá osciluje medzi liberalizmom a fundamentalizmom, a poukazuje na jeho hranice v otázke verbálne deklarovaných otvorených hraníc a multikulturalizmu. Na príklade segregáčnych opatrení vlády Josého Zapateru sa demonštruje, ako volanie dobrých liberálov po strhnutí múrov a vpustenia všetkých dnu nie je riešením, pričom rovnako demaskuje liberálnych komunistov ako nepriateľov každého pokrokového zápasu. Žižekovi sa podarilo na konkrétnych udalostiach demonštrovať a doložiť, že liberálne chápanie tolerancie nie je univerzálne a zahrnuje aj násilie. Žižek zložito, možno až príliš zložito, a s využitím lacanovských pojmov (Pán Signifikant, pojem Druhého, odvrhnutie), ktoré nielen opisuje a charakterizuje na konkrétnych udalostiach dneška, analyzuje rozličné formy objektívneho násilia, komplikované vzťahy medzi subjektívnym a systémovým násilím, pričom sa akcentuje skutočnosť, že „násilí není přímo vlastností určitého jednání, nýbrž že se rozprostírá mezi činy a jejich kontexty, mezi činností a nečinností. Stejný čin může být kvalifikován jako násilný nebo nenásilný v závislosti na kontextu...“ (Žižek 2014, 193). Okrem analýzy foriem násilia sa autor pokúša o obhajobu emancipačného násilia, ktoré na rozdiel od pokryteckého boja proti subjektívnemu násiliu, produkujúcemu systémové násilie, musí zmeniť spoločnosť a strhnúť socioekonomickú ohradu. V tejto súvislosti sa venuje emancipačnej dimenzii božského násilia v podaní W. Benjamina. Žižek zavrhuje falošné odmietanie násilia ako ideologického aktu *par excellence*, pokladá ho za mystifikáciu zahaľujúcu fundamentálne formy násilia (Žižek 2014, 188); zároveň konštatuje, že skutočne násilný čin, ktorý zmení parametre sociálneho života, je veľmi ťažké realizovať, nech už máme na mysli násilný čin jedinca, alebo organizované kolektívne násilie. V závere siahol po románe z pera Josého Saramaga s názvom *Jasnozrivost*, v ktorom sa vláda dostane do patovej situácie, lebo občania odmietajú napriek opakovaniu volieb a rozličným mocenským opatreniam vlády vo voľbách hlasovať. Je to akási parabola Brechtovej dikcie, toho, čo nastane, keď nemôže byť rozpustená vláda ani vymenený ľud, hoci podľa Žižeka tu ide skôr o „nutkavú podstatu demokratických rituálov slobody“ (Žižek 2014, 196). Zoči-voči dnešnej kríze demokratických inštitúcií a priam vyprázd-

nenému pojmu demokracie znie posolstvo Žižeka celkom jasne: „Někdy je nejnásilnějším činem nedělat nic“ (Žižek 2014, 197). Toto paradoxné posolstvo tvárou v tvár mocenským manipuláciám, mediálnym dezinformáciám a sofistikovaným podobám symbolického násilia ukrytým za rituálmi demokracie by sa oplátilo previesť do praxe, a tak odmietnuť legitimizovanie dnešnej formy vládnutia neúčastou na voľbách všetkých stupňov.

Uviedli sme troch autorov, tri analýzy a niekoľko poučení zo skúmania násilia, jeho foriem a vzťahov k moci a zlu, ktoré treba brať vážne, najmä v situácii nových foriem kontroly, hedonistického konzumu, sociálnej exklúzie, rozmachu manipulatívnych techník, ktoré nám vnucujú nielen to, čo si máme myslieť, ale aj to čo máme cítiť, a simulujú možnosti voľby, ktorá v skutočnosti s voľbou nemá nič spoločné. Všetci traja myslitelia, akokoľvek odlišní, vo svojich východiskách a záveroch upozorňujú na to, že namiesto neúčinného rozhorčenia nad zlými jedincami či zlom ako takým a namiesto pokryteckého moralizovania by sme problémy násilia, toho nepokrytého, ale aj toho hlbšieho a zakuleneného, mali analyzovať a skúmať v mnohorakosti jeho prestrojení, analyzovať jeho zdroje a mechanizmy fungovania a hľadať cesty, ako ho demaskovať a ako mu čeliť. V súvislosti s morálnou filozofiou stojí za pripomenutie, že dejiny morálneho citu sa odlišujú od dejín morálnych pojmov, čo explicitne sformuloval Nietzsche: Človek „jako rozumná bytosť musí mať pro svá Pro a Proti důvody, a to důvody vyslovitelné a přijatelné. City uplatňují moc před jednáním, pojmy zejména po jednání, vzhledem k nutnosti se k němu vyjádřit“ (Nietzsche 2004, 30). Tri knihy zároveň nepriamo nabádajú k tomu, aby sa abstraktné konceptuálne etické reflexie viac obracali aj na empiriu a na poznatky sociálnej psychológie a aby zohľadňovali aj fakty sociálno-politickej reality dnešného sveta, čo by mohlo viesť k zaujímavým výsledkom.

Literatúra

- ARENDOVÁ, H. (1995): O násilí. Praha: OIKOYMENH.
KANOVSÝ, M. (2008): Dobří a zlí: čo spôsobuje tento rozdiel? *Kritika & Kontext*, 37, (52-59).
NIETZSCHE, F. (2004): Ranní červánky. Praha: Aurora.
PALOVIČOVÁ, Z. (2013): Morálne dilemy v sociálnych službách. Bratislava: Filozofický ústav SAV.
SMREKOVÁ, D. (2013): P. Ricœur o vine a odpustení. *Filozofia*, 68, (9).
SOLŽENICYN, A. (1999): Souostroví GULAG. Praha: OK CENTRUM.
ZIMBARDO, Ph. (2014): Luciferův efekt. Jak se z dobrých lidí stávají lidé zlí. Praha: Academia.
ŽIŽEK, S. (2013): Násilí. Praha: Rybka Publishers.

Príspevok vznikol vo Filozofickom ústave SAV Bratislava rámci projektu VEGA č. 2/0019/12 *Jazyk a determinácia významu v komunikácii*.

Tatiana Sedová
Filozofický ústav SAV
Klemensova 19
813 64 Bratislava 1
Slovak Republic
e-mail: tanasedova@mail.com